

УДК 324

Т.М. Максимішина

ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ЗАСТОСУВАННЯ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Розкривається поняття «електоральна культура» як складова частина політичної культури на прикладі транзитивних суспільств. Аналізується еволюція електоральної культури, її проявлення та характерні показники. Робиться висновок, що звуження смислового поля політичної культури сферою культури електоральної сприяє виокремленню пласта «живої» участі індивідів у політиці за умов транзитивних суспільств.

Ключові слова: вибори, виборчі технології, транзитивні суспільства, електоральний процес, електоральна культура, політична культура.

Раскрывается понятие «электоральная культура» как составная часть политической культуры на примере транзитивных обществ. Анализируется эволюция электоральной культуры, ее проявления и характерных показателей. Делается вывод, что сужение смыслового поля политической культуры сферой электоральной культуры способствует отделению пласта «живого» участия индивидов в политике при условии транзитивного общества.

Ключевые слова: выборы, избирательные технологии, транзитивное общество, электоральный процесс, электоральная культура, политическая культура.

Basic conceptual approaches to the term «electoral culture» as a composing part of political culture in transitive societies are disclosed. The evolution of electoral culture, its demonstration and specific indicators are analyzed. It is concluded that the process of making the contextual meaning of political culture narrower to the concept of electoral culture contributes to the separation of the layer of live individual participation in politics in case of transitive society.

Key words: elections, electoral techniques, transitive society, electoral process, electoral culture, political culture.

Постановка проблеми. Варто підкреслити, що об'єктом застосування виборчих технологій є свідомість виборців або їхня електоральна культура. У науковому лексиконі сьогодні вживаються різні словосполучення для позначення феномена «електоральної культури»: «культура виборчого процесу», «культура політичних виборів», «культура виборців» та ін. Всі ці різновиди поняття «електоральна культура» мають власне змістовне навантаження. Проте, якщо вдуматися у справжню суть названих категорій, то стає наочною їхня принципова ідентичність, адже в кінцевому результаті всі учасники

електорального процесу виступають в ролі виборців та є носіями певної електоральної культури. Наприклад, кандидати в депутати теж приходять на виборчі дільниці і голосують. Процедура голосування об'єднує усіх учасників електоральної кампанії, тому цілком виправданим буде вживати згадані поняття у якості синонімів.

Електоральна культура є складовою частиною загальної політичної культури. Особливо чітко значення цього елемента політичної культури можна спостерігати на прикладі транзитивних суспільств, де реальна участь населення в політичному процесі фактично обмежується виборчою процедурою. За умов невідпрацьованості інших форм політичної участі в перехідних соціумах саме електоральна культура є наочним індикатором політико-культурних трансформацій. Проте все більше політологів звертають увагу й на новітні особливості політичного процесу в країнах розвинутої демократії, зокрема в США, які полягають у тому, що він протікає переважно на електоральній та парламентській сценах, у діяльності політичних партій та громадських асоціацій. При цьому, як зазначає Ю. Хабермас, громадськості практично залишається роль байдужого глядача, який лише опосередковано включається в політичні комунікації. Останні заміщаються «демонстративною та маніпулятивною публічністю» організацій, що діють через голову публіки [5, с. 190–197]. «Людина політична» по суті перетворюється на «людину голосуючу». Це підвищує роль електоральної культури й для країн з режимом консолідованої демократії, як, наприклад, Сполучені Штати Америки.

Аналіз актуальних досліджень. Початкову дефініцію категорії «виборчі технології» заклали західні політологи, а потім дане поняття активно експлуатують та вивчають російські та українські фахівці з політичної науки. Первісну теоретичну розробку поняття «виборчі технології» знаходимо у працях представників західної політичної науки, серед яких Ф. Арфін, С. Блек, Л. Босток, Є. Вятр, Д. Герген, Л. Гонсалес, Р. Даль, Д. Доті, Д. Істон, М. Кроз'є, Х. Маккей, Дж. Мілль, Дж. Наполітан, Дж. Сарторі, Ж. Сегела, Ф. Сіетел, Х. Томас, С. Хантінгтон, Р. Хейвуд. З них можна скласти загальне уявлення про

розуміння сутності виборчих технологій та їх місце в структурі демократичних соціально-політичних стосунків. Синонімом до виборчих технологій є методи соціально-психологічного впливу на електорат. В руслі цієї теми дослідження проводили такі вчені, як: М. Варій, Д. Видрін, М. Головатий, Є. Доценко, В. Королько, О. Покальчук, В. Полторак, Г. Почепцов, А. Пойченко, М. Томенко (здебільшого в їх роботах проводився розгляд психологічних аспектів впливу). Безпосередньо психологічно-маніпуляційним технологіям у виборчій кампанії присвячують свої праці переважно зарубіжні дослідники – С. Кара-Мурза, С. Московичі, В. Паретто, С. Фаєр, А. Цуладзе та інші.

У сучасній українській та російській політичній науці проблеми виборчих технологій досліджували І. Буркут, Д. Видрін, К. Гаджиєв, М. Головатий, В. Дудченко, В. Демченко, Л. Дятченко, В. Євстаф'єв, В. Іванов, С. Кара-Мурза, Ф. Кирилюк, В. Князєв, О. Кудінов, С. Лісовський, О. Максимов, Є. Малкін, В. Матвієнко, В. Патрушев, О. Петров, В. Подшивалкіна, В. Полторак, О. Соловійов, Ю. Сурмін, Є. Сучков, Є. Тихомирова, О. Токовенко, Г. Щокін, В. Якунін та ін.

Метою статті є розкриття поняття електоральної культури як об'єкта застосування виборчих технологій на прикладі транзитивних суспільств.

Виклад основного матеріалу. Культура зазвичай має яскраво виявлений національний зміст, який зовсім не вичерпується мовним чинником. Це спостереження можна застосувати в певному сенсі стосовно двох близьких народів-сусідів: українського та російського, велика частина представників яких розмовляє однією мовою, але при цьому має великі розбіжності в національній політичній культурі, що відбивається на характері політичних процесів в Росії та Україні. Якщо в Росії має місце авторитаризація політичного життя, то в Україні відбувається його демократизація, що цілком відповідає політико-культурним настановам двох народів [3, с. 259]. У цьому контексті слід пригадати цікаву думку М. Бердяєва, який зазначав, що «народи, які є спорідненими та близькими, менш здатні один одного зрозуміти та більш відштовхуються один від одного, ніж далекі та чужі. Споріднена

мова звучить неприємно та здається псуванням власної мови. У сімейному житті можна спостерігати це відштовхування близьких та неможливість зрозуміти один одного. Чужим багато вибачають, але своїм, близьким нічого не хочуть вибачити... І ніхто не здається таким чужим та незрозумілим, як свій, близький» [1, с. 160]. Що вже казати про політичні традиції США та Великобританії, населення яких розмовляє однією мовою, але має протилежні форми правління: республіканську та монархічну.

Електоральна культура є ваговою складовою частиною політичної культури, яка виділяється з неї з бігом часу, коли політичні вибори, як акт народовладдя, набувають необхідного значення. Тісно пов'язана з електоральною культурою політична традиція виявляється у стереотипах сприйняття політичного життя, у типових моделях політичної поведінки, у типових формах діяльності політичних, державних інститутів.

Політичну культуру варто розглядати як процес виробництва й відтворення її складових чинників у різних поколіннях певної нації, на основі чого в національному просторі виникає специфічна система політичних відносин. Політична культура виступає як засіб репродукування політичного життя суспільства, система моделей поведінки індивідів, світогляду, орієнтацій, і груп, які виявляються у безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу. Політична культура отримує системний характер на національному рівні, адже є частиною складного адаптаційного механізму певного народу до умов власної життєдіяльності.

Отже, політична культура у своїй системоутворюючій якості є матрицею, тобто сукупністю вкорінених у певної національної спільноти базових норм і цінностей, які й забезпечують політичну єдність суспільства. В межах політичної культури проявляється усе типове в політичному процесі кожного суспільства, завдяки чому, не дивлячись на будь-які історичні події, зберігається ядро політичного життя кожного народу. Поряд з тим, політична культура – це доволі мобільна система, яка оперативно рефлексує на трансформації в політичній реальності, адаптуючись, наприклад, до технологічної,

інформаційної чи промислової революції. Характерна особливість політичної культури полягає в тому, що вона представляє не політику чи політичний процес у їх реальному втіленні, а є комплексом уявлень певної національної чи соціальної спільноти про політику та закони і правила його функціонування. Сприйняття чи несприйняття переважною більшістю населення форми політичної дії чи заходів уряду, інших органів державного управління, політичних сил багато в чому викликається основними характеристиками політичної культури.

Як бачимо, політична культура є доволі складним та масштабним поняттям. Виділимо наступні складові елементи політичної культури: культуру політичної свідомості (теоретичний і побутовий рівні), культуру діяльності політичних інститутів та електоральну культуру. Вони знаходяться у безпосередній залежності від політичного режиму як сукупності засобів здійснення політики. При цьому залежність політичного режиму від політичної культури обоюдна. З одного боку, політичний режим задає основний формат соціально-політичних відносин у суспільстві, тобто в прямий спосіб впливає на політичну культуру того чи іншого соціуму. З іншого боку, політична культура як підсумок історичного розвитку створює базис стосунків у політикумі, який спричиняє функціонування певного політичного режиму. Проте політичний режим виступає фундаментом для усіх політичних процесів у соціумі, адже саме завдяки йому формується характерний тип політичних відносин.

Політичні практики, які формуються у тому чи іншому політичному режимі, визначають специфіку політичного вибору громадян. Домінуючі способи здійснення політики детермінують характер ухвалення населенням політичного рішення, підсумком якого є відмова від усіх інших його варіантів та надання переваги лише одному із запропонованих варіантів рішення.

Як вже зазначалося, у транзитивних соціумах особливого значення набуває такий чинник політичної культури як *електоральна культура*. Справа в тім, що формальна участь у політиці переважної більшості населення в авторитарних та тоталітарних режимах інерційно успадковується ними й на

початку переходу до народоправих форм правління. Виборці у транзитивних суспільствах втрачають «механічну», неусвідомлену участь у політичному процесі, але ще не знаходять нову, усвідомлену форму активності. Вони лише вчаться опанувати нові політичні практики та стосунки. Де ж у транзитивних суспільствах ми можемо спостерігати реальну участь громадян у політичному процесі? Як правило, в електоральному процесі. Саме в ході конкурентних виборів і відбувається реальне навчання участі громадян «живій» політиці.

Виборчий процес в умовах проведення вільних, прозорих, чесних, конкурентних виборів отримує вирішальне значення щодо політичного розвитку перехідних режимів. Народ як єдине джерело державної влади, віддаючи голоси за певні політичні сили, визначає персональний склад політичної еліти та віддає перевагу певній програмі розвитку суспільства. Політичні вибори виступають єдиною можливою та єдиною визнаною в цивілізованому, демократичному світі процедурою легітимації державної влади.

Електоральна культура як поняття передбачає обмеження її носіїв лише виборцями, які мають право голосу. Необхідно наголосити, що питома вага електоральної культури значно збільшується у політичних режимах, які мають певний рівень демократизму, тобто там, де вибори є не формальною, а дієвою процедурою, що відбувається на засадах конкуренції. Трансформація влади на усіх рівнях проходить тут через відповідно організовані механізми масового волевиявлення, яке ґрунтується головним чином саме на електоральній культурі. Один з вирішальних факторів електоральної культури – це система виборів, яка визначається національним виборчим законодавством, адже саме виборча система створює правила дії в електоральному процесі.

Кожні нові вибори у перехідних соціумах визначають вектор розвитку цих суспільств, тому зазвичай мають для них «доленосне» значення. Наголосимо, що в суспільствах з розвинутою демократією, зокрема в США, громадяни мають широкі можливості брати участь в політичному процесі своєї країни або, впливати на ухвалення важливих політичних рішень. У перехідних суспільствах, зокрема в Україні, реальні можливості громадян стосовно

докладання політичних зусиль обмежуються в основному електоральними функціями. Це викликає зростання питомої ваги електоральної культури у загальній структурі політичної культури націй, що переживають період трансформації, адже вона починає виступати як найважливіший показовий індикатор їхньої політичної культури. Тож виглядає доречним виділити в окрему, самостійну категорію поняття «електоральна культура».

Саме електоральна культура є основним регулятором поведінки суб'єктів виборчого процесу у певній країні. Для неї характерними є наступні показники: рівень довіри до інститутів влади, типове відношення народу до влади, до виборів як акту народного волевиявлення, національне виборче законодавство, ідеологічні орієнтації, мотивація до голосування, ставлення до політичних опонентів, електоральна активність, типові засоби політичної боротьби в ході проведення виборчих кампаній, характер домінуючих виборчих технологій і т. ін. Все це визначається не тільки сучасною ситуацією, а й політичними традиціями того чи іншого народу. Рівень консолідованості та централізованості електоральної культури є значно нижчим у суспільстві з патронажно-клієнталістськими відносинами.

Як зазначає доктор політичних наук І. Поліщук, електоральна культура (культура політичних виборів) – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, символів, орієнтацій, навичок, зразків поведінки, які проявляються у виборчому процесі та транслюються від генерації до генерації певної нації, але мають істотний трансформаційний потенціал та проступають в діяльності суб'єктів електорального процесу та у функціонуванні демократичних інститутів [4, с. 72].

Яким чином проявляється електоральна культура? Вона проявляється у сприйнятті та ставленні населення до політичних партій та їх кандидатів, у самоідентифікації себе як прибічника тієї чи іншої партії, політичної сили, у ставленні до виборчого законодавства, у реалізації свого права на голос. Тобто електоральна культура представляє з себе відносно постійну систему знань, оцінок і норм електоральної поведінки та електоральних стосунків, виборчого

процесу в цілому, колективну пам'ять громадян про виборчі кампанії. Електоральна культура – це певний, активізований елемент політичної культури, особливість якого полягає у його мобільності (яскраво це проявляється в постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні, де виборчі кампанії починаються тільки за рік-півтора до дня голосування, у той час як на Заході, зокрема в США, зазвичай проводять кампанію від одного дня голосування до іншого згідно виразу «Наступна кампанія розпочинається наступного дня після оголошення результатів попередньої»). Електоральна культура протягом тривалого часу знаходиться в латентному вигляді і проявляється та актуалізується тільки в ході виборчих кампаній. Електоральна культура несе зміну цих елементів, адже вона і є їхнім джерелом. Прикметно, що сучасні виборчі кампанії часто бувають важко прогнозованими. У ході їх здійснення за допомогою засобів масової комунікації створюється новий символічний світ.

Виборче законодавство у певній країні виникає під впливом оригінальних традицій здійснення демократичної процедури. Воно виникає з народної історичної традиції, хоча, разом з тим, є результатом досягнення компромісу між сегментами політичної еліти щодо правил електоральної гри. Натомість перебільшувати значення кон'юнктурного елемента навряд чи варто, адже врешті-решт ухвалені елітою законодавчі норми у необхідному обсязі доводиться виконувати простим виборцям. У разі невідповідності законодавчих норм національній традиції електорат може проігнорувати вибори як незрозумілу, мало корисну та через це непотрібну процедуру.

Рекламні кампанії кандидатів на виборні посади є одним з найпоказовіших індикаторів національної електоральної культури. Їх успіх або поразка викликаються відповідністю або невідповідністю сучасному на момент виборів стану політичної культури виборців. Вкрай яскраво в рекламних кампаніях виявляються іноземні, запозичені з іншого культурного простору, нововведення, які зазвичай відображає поняття «чорний PR». Пропагандистська кампанія завжди є певним іспитом для інституцій громадянського суспільства,

які діють ефективно в тому разі, якщо ґрунтують свою діяльність на національних політико-культурних традиціях.

Прикінцеві результати політичних виборів цілком слушно називають показниками найбільш репрезентативного «соціологічного дослідження» електоральної культури певної нації у той чи інший історичний період. Ці підсумки відображають активність виборців та їхню ідеологічну орієнтацію. Особливо чітко це простежується у пропорційній системі виборів, яка відбиває політичну боротьбу за ідеологічну прихильність виборців.

Остаточні результати політичних виборів є показником ефективності проведених кандидатами на виборні посади та їх командами PR-кампаній, своєрідним підсумком тесту на їхню відповідність стану виборчої культури більшості громадян. Електоральна культура є основним чинником поведінки виборців, адже вона включає в себе всі найважливіші внутрішньопсихологічні чинники людини. Електоральна культура індивіда виявляється на таких рівнях: як члена соціальної спільноти (класу, соціальної групи), як члена національної спільноти: уявлення, переконання, цінності, політичні знання, ставлення до виборів як інституту, уявлення про прийняття та реалізацію політичних рішень інтереси, звичаї, традиції, норми, настанови, ідеологічна орієнтація і т. ін.

Отже, у перехідних суспільствах саме електоральна культура виступає тим необхідним індикатором, що дозволяє встановити стан розвитку їхньої політичної культури на певному історичному етапі. Обмеження понятійного поля політичної культури сферою електоральної культури дозволяє виокремити пласт «живої» участі в політиці громадян, які лише навчаються, опановують різні форми демократичної участі у політичному процесі транзитивних режимів.

Понятійне звуження з розмитої натеper концепції політичної культури до концепту електоральної культури у перспективі дозволяє більш точно визначити предмет впливу, «больову точку» політичної еволюції перехідних країн з метою розроблення ефективних технологій впливу на розвиток політичної ментальності населення цих країн.

Українська дослідниця О. Зубченко тлумачить поняття електоральна культура як динамічний, багатокомпонентний процес передачі та подальшої легітимації політичної влади в рамках певної політичної культури. Суб'єктивним проявом електоральної культури є електоральна поведінка, об'єктивним – політична взаємодія електоральних акторів з питань змін у виборчій системі, нормах представництва, створення передвиборчих коаліцій, об'єднань тощо. Окремі елементи електоральної культури характеризують дії виборців та електоральних акторів на кожному з її рівнів.

«Електоральна культура – це відкрита система, що констатується діалектичною взаємодією контурів самовідтворення та саморозвитку, являючи собою екстраполяцію протиріччя між державою і громадянським суспільством у сфері політичних виборів» [2, с. 81]. Така універсальна формула дещо ігнорує національну специфіку електоральної культури, яка багато в чому є доміантною, адже виборці завжди є громадянами національної держави. Призначення електоральної культури полягає в забезпеченні кількісного та якісного відтворення демократичних настанов тої чи іншої нації. Національна культурна система є формуючою основою щодо політичної, виборчої системи та лежить в основі інституціональної, нормативної, ідеологічної та комунікаційної систем. Виборча система взаємодіє з культурною системою через згадані своєрідні підсистеми, що утворюють поле електоральної культури, яке врешті-решт формує культурні характеристики індивіда стосовно виборів. Електоральна культура вбирає в себе усю сукупність суб'єктивних політичних орієнтацій, тобто орієнтації, які визначають електоральний вибір громадян.

Політична культура є складною системою, у якій поєднуються минуле, сучасне й прогнозоване майбутнє. Очевидно, що політичної культури будь-якої нації відповідно до її історичного процесу є своєрідною. Політична культура є чи не єдиною знаковою схемою, яка при заданих загальних умовах дає на «виході» певні результати. Тож, політична культура є мобільною моделлю, але ця динаміка менше виявляється на рівні всієї системи, а більше – на рівні зміни «питомої ваги» окремих структуроутворюючих взаємозв'язків і взаємин між

рівнями та елементами. В даному випадку зміни у політичній культурі полягають не у появі якісно іншої системи з абсолютно новими елементами, а у прямуванні елементів з одного рівня впливу на другий. У цьому прямуванні важливу роль відіграє саме електоральна культура, яка хоч і є частиною політичної культури, але має дещо іншу специфіку. Серед цих особливостей – чітко визначені національні (будь-яка електоральна кампанія проходить у суверенному суб'єкті), територіальні і часові межі, залежність від каналів масової комунікації, інституціональної, виборчої та ідеологічної системи тощо.

Позаяк необхідно наголосити, що вибори по-особливому впливають на розвиток загальної політичної культури. Для масової свідомості період виборчої і особливо агітаційної кампанії стає часом принципово іншого ставлення до політики. Він створює нові орієнтири, судження і стереотипи та навіть нові архетипи в масовій свідомості певної нації. Якщо у період політичного затишшя політики зазвичай не схильні безпосередньо мати справу з масовою свідомістю та зацікавлені сприяти її переходу до пасивного стану, то у період виборчих кампаній вони змушені активно впливати на масову свідомість електорату, закликаючи виборців до реальних дій – реалізації права голосу на свою користь. Стратегія електоральних кампаній базується на двох основних засадах: щонайменше – «проголосуйте!», щонайбільше – «проголосуйте за нас!, проголосуйте за мене!»

Стратегія електоральних кампаній у країнах консолідованої демократії, зокрема в США, спрямована на подолання абсентеїзму та мобілізації своїх потенційних прибічників на виборчі дільниці і голосування за провладні сили. До аналогічних заходів вдається й політична опозиція, яка у звичайний час між виборами збирає людей на мітинги, активізуючи їхні політичні настанови. У період проведення виборчих кампаній громадяни отримують набагато більший масив політичної інформації, що переводить їх у інший психологічний стан, змушує більшу частину уваги надавати саме політичним подіям. По суті відбувається зміна співвідношення між класичними складниками політичної ідентифікації — патріархальною, підданською та активістською. Таким чином, є

всі необхідні підстави вважати, що в ході проведення політичних виборів політична культура проявляється здебільшого як електоральна культура, найбільш концентрований та активний її компонент.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можна зробити такі висновки.

По-перше, звуження смислового поля політичної культури сферою культури електоральної сприяє виокремленню пласта «живої» участі індивідів у політиці, за умов транзитивних режимів, у яких люди лише навчаються різним формам громадянської активності.

По-друге, показниками розвиненості електоральної культури певної країни є виборче законодавство, рекламно-агітаційні кампанії на підтримку політичних сил та їх кандидатів на виборні посади, а також остаточні підсумки виборів. З іншого боку, названі чинники є процесуальними періодами, характерні особливості яких детермінуються національним політико-культурним фактором. Політичні системи та інституції функціонують належним чином лише тоді, коли впроваджені в адекватний їм культурний контекст, а суб'єкти, що діють в даних системах, мають відповідні характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. А. Судьба России / Н. А. Бердяев. — М. : Изд-во МГУ, 1990. — 256 с.
2. Зубченко О. С. Електоральна культура : поняття, сутність, структура / О.С. Зубченко // Грані. — 2005. — № 2. — С. 77—82.
3. Поліщук І. О. Національна політична культура як фактор політичного процесу / І. О. Поліщук // XXI століття : альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія : матеріали Четвертої міжнар. наук.-теорет. конф., 26–27 трав. 2005 р., м. Київ. Ч. 1 [ред. Г. П. Балабанова]. — К., 2005. — С. 257—260.
4. Поліщук І. О. Поняття «електоральна культура» / І. О. Поліщук // Проблеми формування електоральної культури населення : зб. наук. ст. (за матеріалами XVII Харк. політол. читань). — Х., 2005. — С. 71—72.
5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. — М. : Прогресс, 1995. — 375 с.